

Приблуда (1925) Васильченко Степан Васильович

Із життя дитячого будинку

... Гу-гу! — трубить над ним вітер, бляхою гримить... Гу-гу!.. А осінь угорі темні хмари над ним у отару зганяє, хмари дощем його січуть холодним, хмари дощем його поливають. А кругом його — смітник, кругом бур'яни сухі свистять, кругом дереза.

І вікна биті в йому, перебиті, і дах латаний, перелатаний, і сам він увесь такий закурений, обідраний, сумний...

Гу-у! — вітер над ним...

Та — шелесь! бур'янами, та — брязь! вікнами, та — гур-гур! трухлими дверима. "Одчиняй!" — "А чого тобі, губатий?" — "Мчу із поля мале покотиполе... одчиняй"!

Курява, темрява, дим...

В ідальні коло дверей — натовп: діти, завідуюча, якась чужа людина в окулярах — чоловік. Змокріла стіна полупана; коло стіни стоять двійко дівчаток, зубами од холоду бринять — голісінькі! Чоловік і завідуюча люто змагаються, махають руками, кидають одне одному у вічі папірець. Діти слідкують — уважні, зацікавлені.

— Нащо, кажу, ви з дітей одіжку поздїймали? Ви дітей попростуджуєте.

— Це позичене. Ви мусите одягнути їх.

— Я вам сказала, що я не маю де їх діти! В будинок я не візьму їх.

— А я де їх діну? Де? — озвірився чоловік. — Третій день вожуся з будинку в будинок... У мене сили вже немає.

— В наросвіту ведіть! — завідуюча.

— Ведіть уже самі — я водив!

— Слухайте сюди, ви можете що-небудь розуміти чи ні: будинок на тридцять душ — у мене їх дев'яносто. У мене заразні хворі. У мене по троє сплять на одному ліжку; у мене ні білизни, ні чобіт... У мене хліба — ні кришки!

— Про мене, хоч на вулицю їх повикидайте!

— І виведу! От голісіньких і випроваджу, та й побачимо, хто буде за це відповідати!

Дівчатка винувато і злякано переводили очі з одного на другого, почувши це, одна — в плач,

друга — в плач. Завідуюча зирк на їх — позгиналися, аж посиніли, — не втрималась — у сльози!

Чоловік в окулярах, користуючи момент, папірець — на стіл, продерся поміж дітьми і, нашвидку витираючи на лиці піт, югнув у двері. Діти, що слідкували, — в регіт!

... Завідуюча, схлипуючи, одягає гостей у якесь шмаття й присягається комусь: — Ні одного більше! Ні лялечки, хоч там що! Краще втечу.

Дівчата сміються, ляскають у долоні і дражнять хлопців — співають:

На городі качата —
Роди, боже, дівчата.
А хлопців не роди,
Бо то самі іроди...

За гомоном та стукотнявою — нічого не чути; за курявою — нічого не видно. В кутку коло груби — низка головок, як разок намиста. Аж мох на їх повставав — холодно. Губи сині, обличчя ніби борошном потрушені, а в борошно повтикані свіжі вишні — очі. Слухають казки, очима поблискують. Каже казку білоголовий хлопчик років десяти. Тихо. Пирскнув од сміху, другий — і цілий вибух реготу... Трохи згодом — другий, ще дужчий.

Підходять до гурту інші.

— Що таке?

— Ось коли б ви почули, що оцей хлопець казав. Оглядають хлопця: марний, обідраний, босі ноги всі в грязі.

— Та що ж це за хлопець?

— Ай справді: у нас такого немає. Слово, друге — на допит хлопця:

— Ти наш чи не наш?

— Ні, я чужий.

— А чого ж ти прийшов сюди?

— А я до вас гулять прийшов.

— Може, тут є в тебе товариш або брат?

— Ні, немає нікого.

Пильно придивляються до його, оглядають лахміття, виразки на ногах. З підозрінням:

— А ти ж не "голодающий" часом? Хлопець швидко й злякано:

— Ні, ні! У мене є папа й мама. Тут ми недалеко й живемо — на Глибокій.

Не ймуть віри.

— А чого ж це ти босий, коли в тебе є папа й мама? Ви бідні?

— Ні, чоботи є в мене, тільки мама заховала, щоб я з дому не сходив. То я босий утік. І пальто в мене є, і шапка гарна — все мама поховала.

— А як тебе звуть?

— Мишка.

Привітніше:

— Ну, то що ти, Мишко, казав тут, розкажи, і ми послухаємо.

Мишко заспокоївся, підтяг штани, очі засяяли, аж луна скрізь заблищала:

Ой, Морозе-Морозенку,
Ти славний козаче...

З усіх кутків так і гунули всі до гурту.

— І, де ти, Мишко, так навчився? Чистий актьор!

— Ану ще!

Мишко знову гребінь із кишені, та як утне на йому губами: так і пориває до танку, і очі в усіх засяяли; прихитують та тільки зирк-зирк один на одного — шукають, хто б почав.

— Ну й Мишко!

Мишко тягне книжку із стола.

— Ти й читати умієш?

Мишко розгорнув книжку та як диякон у церкві:

— Братіє...

Та як почав, як почав...

Регочуть, аж хитаються.

— І де він там вчитав таке?

Хтось через плече зазирнув йому в книжку і знову — регіт.

— В його й книжка догори дригом.

— То ти не вмієш іще читати, Мишко?

— Цієї зими папа найме мені губернатку, буде вчить мене. І фортеп'яно купить... Я буду музикант. Усі серйозно презирнулись:

— Он як... — Далі й собі:

— А в нас, казала Параска Калістратовна, оцей буде професор, а цей — інженер, а оця і оцей — це будуть артисти.

Мало не всі в будинку, як визначала сама Параска Калістратовна, були майбутні великі люди. Всі, що на їх вказували, заклавши руки за спину, спокійно хитали головою, вважаючи, очевидно, все, за їх сказане, за всім відому, непохитну істину.

Потім хвастались:

— Еге! У нас неабиякий будинок — ми й французьку-німецьку мову учимо!

Один витяг із-під шафи обдертий підручник, вибив об коліно пилюгу з його, почав розгортати:

— Ось дивися, Мишко, оце — дер штуль, а це...

... Почали вибивати кописткою у битий чугун — дзвоник мусить бути. Всі зразу кинулись, усе покидали і, як на галич, з вереском, з криком ринули в столову:

— Обідать!

Мишко стояв на порозі.

— Мишко, іди й ти до нас обідать!

Мишко затурбувався:

— Ні, я не хочу! Це я так, подивитись.

— Чому? У нас сьогодні на обід дер зуп — без хліба, без солі й без круп, а зате з кістками.

Коло великого щербатого казана стояла підтикана чергова з битим черепком замість ложки. З казана випирали костوماхи, ніби в той "der Suppe" вперли цілий коров'ячий кістяк. Пара йшла, як із жлукта.

Кличуть:

— Іди, Мишко!

Мишко тихо:

— Я вже обідав.

Хтось цікавий:

— А що ж було у вас на обід?

— Борщ із м'ясом, і каша молошна, і чай з булкою в накладку і...

Мишко ковтнув слину й замовк.

... Обідали. Здавалося, парив дощ: шуміло, плюскотіло, тріщали кістки, торохтіли миски. Ніяких розмов: лусне десь по лобі ложка, хтось із малих кусне сусіда за ухо — короткий виск, і знову до роботи.

Мишко стояв, схилившись на одвірок, нахмурений. Все одхиляє убік голову, ніби на той обід і дивитись не хоче. Тільки в горлі у його кавкало, мовби глитав великі камінці.

Надворі завечоріло. Засвистів, заплакав у холодній грубі вітер, загрюкала на будинку бляха. Заторохтіли крупи у биті вікна. Зацокотіла малеча зубами...

— Грїться! — Почали стрибати в довгої лози, в кобили. Хлопці спершу, далі й дівчата.

Двоє з хлопців тягнули в кімнату кілька дощок із сусіднього паркану. Тут ж, на підлозі, пиляють, рубають, кришать на тріски...

Незабаром у панському напівзруйнованому каміні запалали дрова. Збилися до каміна, як циганчата.

Цілий день бігав Мишко з хлопцями, як свій; носив казаном воду од криниці, лагодив двері, підмітав, гомонів, сміявся. Стемніло — зажурився. Стоїть самотній коло вікна, смутно дивиться на темні вікна, мне свою брудну благеньку будьонівку із зіркою.

А вітер: гу-гу-гу! за вікнами, аж мурашки поза спиною...

За гомоном про його було забули, далі хтось побачив:

— Гляньте, Мишко і досі в нас!

— Мишко! Як же ти додому підеш? Чуєш, що то надворі? Там десь, певне, твій папа та мама скрізь бігають та шукають тебе.

Мишко низько схилив голову. Один — ближче до його, придивився: котяться дві сльозини в Мишка, як той горох, по лицю.

— Еге-ге! Та він, сукин син, чи не голодающий! Мишко затулився драним рукавом і гірко заплакав:

— Я без-при-тульний...

Всі од каміна, обступили, дивляться:

— От тобі й папаша з мамашею!

— От тобі й каша з молоком, і чай у накладку з булкою.

Старші суворо до його:

— Чому ти зразу не казав цього, нащо брехав? Мишко витер до сухого очі полою, насунув свою будьонівку на голову, важко зітхнув, мовчки пішов до дверей. Стало жаль:

— Куди ж ти, Мишко, ми ж тебе не виганяємо! Зажди...

— Що ж його робити?.. — Почали щось між собою шепотіти.

Хтось із дівчат голосно запротестував:

— Хто його знає, що воно за хлопець, може, обікраде вночі, як той босяк Володькін, та й утече. Один спалахнув:

— Та яке ти маєш право так на його казати? Ти докажеш?

Галя спохватилась:

— Та я ж не на його, я так тільки...

— "Так тільки"... "босяк"... А ми хто такі? Хіба ж ми не такі, як і він?

— Та я ж не на його казала, чого ти причепився?

У того вже загорівся якийсь жаль:

— "Босяк"... Та, може, він кращий за нас усіх у мільйон разів! Може, він артист-музикант буде! Розумієш ти, голова? Може, з його якась Моцарта вийде пролетарська? От що!.. Товариші! На раду!

На раду. зібралися старші. В спальні, в темному кутку. Малеча — на варті. Радили на диво тихо, діловито й коротко. Вирішили — днів з скілька передержать Мишка потайки в будинку; далі, коли трохи покращає стан, улучити нагідний момент і всією бурсою прохати Параску Калістратовну прийняти хлопця до гурту. Сподівалися, що буде як і раніш бувало, — покричить, посередиться, а далі заплаче й прийме. Вони вже добре знають її, реву.

— Ну, Мишко, тепер катай під ліжку, бо швидко, мабуть, вернеться наша плаксуха з міста.

Недовго вагаючись, Мишко тільки захурчав, куди показали. Далі вистромив голову, моргає весело, бадьоро:

— Товариші, пошамать би чого-небудь трошки!

— Нема ж, Мишко, нічогісінько, може, чого завідуоча привезе на вечерю, тоді принесемо.

Мишко:

— Мені що-небудь, аби не нудило. От, скажемо, у казані, я бачив, — дві кістки лежать.

Дівчата назбирали, принесли пелену кісток, принесли якесь шмаття:

— Ось тобі, Мишко, барахло — замотайся гарненько в його, бо холодно буде. Коли чого буде треба — гукни. Сам не вилазь.

— Товариші, коти з спальні: здається, шумить-гримить наша Параска!..

Висока, огрядна, в мужичих чоботях, голос, як труба, іде, як буря...

Зранку гасала по установах, змагалася, прохала, сварилась, аж схрипла. Приперла на плечах пудів зо два борошна і трохи пшона. Прийшла, мотається сюди-туди, забула, що вже дома, не говорить — кричить: не дурно, видно, досталося те борошно.

— Семенові промивали ногу? Валі міряли температуру? Та чому сміття не винесено? Вікно хто розбив? А книжка чого ото під столом? Староста! Староста!

Влетіла в спальню, світить каганцем:

— О, я так і знала: ліжка не заслані, кімната не провітрена, бруд, сморід... Черговий!

Спинилась посередині, дослухається. Далі люто:

— Черговий! Черговий! Скільки разів я казала, щоб не пускали собак у помешкання! Хто черговий? Вбігає черговий.

— Вижени мені зараз собаку, і щоб було це в останній раз.

— Якого собаку? Тут собак немає у нас.

— Не базікай — роби, що велю! "Тут собак немає", — а ото ж хто кістку під ліжком гризе? Черговий прикусив язика, почухав голову. Далі певніше:

— Та то вам, мабуть, почулось.

"Собака" якась була розумна — замовкла.

Один по одному — на допомогу черговому збігся гурт:

— То почулось! Почулося! То, може, так що...

— Та то, мабуть, пацюк! — догадався хтось. Всі в один голос:

— Так і є! Пацюк! Учора Андрій убив одного черевиком. Здорового-здорового!

Дивиться на дітей, віри не діймає: чогось поблискують тривожно очі.

— Хм...

Далі рішуче:

— А на лиш каганця, посвіти мені.

Нагнулась — до одного ліжка, до другого. Далі повертає суворе лице до дітей:

— Сором! А оце що лежить під ліжком? Візьми щітку, зараз мені вижени!

Змовкли. До чергового:

— Ну, кому я кажу?

Черговий не взяв щітки, нагнувся до ліжка, смутно:

— Вилазь, Мишко, засипались...

З-під ліжка висувалась біляста, нестрижена голова, червоне од напруги лице.

Параска Калістратовна плеснула в долоні, одступила:

— Що це?! Це вже нового знайшли!

Зразу, як по команді, оточили її з усіх боків: резонери, жалібниці, філософи:

— Параско Калістратовно! Параско Каліст... Це не простий хлопець! Це найкращий за нас усіх! Роботящий, слухняний...

І далі з жаром:

— Це буде Моцарта! Моцарта!

Дивиться:

— Яка Моцарта?

— Артист, музика... Якби почули, як співає! Як грає!.. Ми його як-небудь... долі...

Затулила уші, кричить:

— І слухать не хочу! Мене під суд! Мене в чеку за цеє! Ми тут кубло зарази розведемо! Мене живцем з'їдять за це!

Сіпають за поли, за руки:

— Та ви ж подивіться, який він марний, ось яке на йому шмаття! Гляньте!

Повертали хлопця на всі боки, демонстрували його лахміття.

Заплющила очі, одвернула голову:

— Не чую нічого й не бачу! — Проте пильне її око щось загляділо.

Зразу:

— Ану, стій! — Мовчки, поривчасто вхопила, розгорнула на хлопцеві шмаття, що його соромливо й старанно не давав він розгортати.

Під дрантям не було сорочки. Світились реберця. Схудле, марне тіло було порване, подряпане, скривавлене — живого не було на йому місця.

Крутнулась, як вихор, помчала в свою кімнату, грюкнула дверима, аж по всіх вікнах злісно брязнули биті шибки...

Стало тихо...

Десь іздалека мерехтить, догораючи, камін. Коло дверей завідуючої — гурт. Один щільно припав щокою до дверей, зазирає в щілинку. Всі дух затаїли — ждуть. Швидко одвів од дверей голову, очі блищать, радісний. Стиха:

— Не журися, Мишко, — діло, здається, буде: реве! Всі нишком:

— Реве?

— Так реве, так реве, аж захлинається! Аж ніс їй почервонів! Витре носа хусточкою та й знову!

Невтримана радість, мов на крилах, підняла всіх, завертіла, тихо, без гуку. Вихором закружило лахміття, довгі рукава, обірвані лацкани, обмотки на ногах. Один водить рукою по руці, як смичком по струнах, другий товче кулаком, як у бубон, у надуту щоку; той — у боки, той навприсядки. І тихо-тихо, як тіні, тільки хуркає вітер та шугають, як у метелиці, золоті блистинки — очі.

Пострибають, знову заніміють, слухають: чути за дверима ридання, виразне, безсумнівне.

І знову — вихор радощів — ще дужчий, ще буйніший. Хтось подав тривожний знак, і всіх видуло з коридора, як сухе листя.

Вийшла умита, спокійна. Голос твердий, як криця:

— Іди сюди, як тебе...

Мов розв'язався мішок із гамором: крик, зик, пискотня...

— Мишко, сюди! Мишко, кличуть!.. Спинила всіх, зібрала кругом себе:

— Слухайте сюди — завтра має бути у нас ревізія: коли яка гава засиплеться, то дивіться... Показала добрий-таки, м'язистий кулак. Всі з жаром, з огнем:

— Ніколи в світі!

— Ось нехай тільки бовтне хто!

— У-у!!

Замахали кулачками.

— Подивіться, дівчата, є там у нас у коморі хоч яке-небудь сухе шмаття?

Хлопці показували дівчатам носи, язики й басками співали:

На городі стовпчики, —
Роди, боже, хлопчики,
А дівчат не роди,
Бо то — самі іроди...

Поскулювались, позамотувались, сплять. Усе — майбутні зорі нового життя. З темряви у биті вікна летять білі папірці — сніг.

Деренчать шибки, вітер над сонними ходить, лахміття торкає. Вскочить у трубу, прибере живого голосу, заводить, як по нотах:

Ой буде ж нас, не-не-не...
По го-ра-ах, по-о-о до-ли-нах...

Далі — дверима! Вікнами! Желізом на даху!

— Гу-гу-гу!..

[1925]

Постійна адреса: http://ukrlit.org/vasylchenko_stepan_vasyliovych/prybluda